

יתנו רבנן: לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי. מעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה, אמרו: כל מי שילך ויקניט את הלל – יטול ארבע מאות זוז. אמר אחד מהם: אני אקניטנו. אותו היום ערב שבת היה, והלל חסף את ראשו. הלך ועבר על פתח ביתו, אמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? אמר לו: שאלה יש לי לשאול. אמר לו: שאל בני, שאל! – מפני מה ראשיהן של בבליים סנלגלות? – אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת – מפני שאין להם חיות פקחות. הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? אמר לו: שאלה יש לי לשאול. אמר לו: שאל בני, שאל! – מפני מה עיניהן של תרמודיין תרוטות? אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת – מפני שדרין בין החולות. הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? – אמר לו: שאלה יש לי לשאול. – אמר לו: שאל בני, שאל! – מפני מה רגליהם של אפרקים רחבות? – אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת – מפני שדרין בין בצעי המים. – אמר לו: שאלות הרבה יש לי לשאול, ומתירא אני שמא תבעוס. נתעטף וישב לפניו, – אמר לו: כל שאלות שיש לך לשאול – שאל. – אמר לו: אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל? – אמר לו: הן. – אמר לו: אם אתה הוא – לא ירבו כמותך בישראל. – אמר לו: בני, מפני מה? – אמר לו: מפני שאבדתי על ירך ארבע מאות זוז. – אמר לו: הוי זהיר ברוחק, כדי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז וארבע מאות זוז – והלל לא יקפיד" (שבת ל"א ע"א).

פתיחתה של הברייתא מעוררת תמיהה. אמנם במקומות שונים מוזכרים מאבקים ואף כשלונות מסוימים של חכמנו ז"ל, אולם מעולם לא מצאנו מתיחת ביקורת אישית על אישיות מסוימת, תוך העמדת אופייה הכללי כדוגמא שלילית. ואילו כאן מדגישה הברייתא את אופיו החיובי של הלל לעומת "ואל יהי קפדן כשמאי" – ביקורת אישית על אופיו של שמאי?

תמיהה נוספת מתעוררת מההנגדה בין ענוותנותו של הלל לקפדנותו של שמאי, מידות שלכאורה אינן הפוכות זו מזו, יכול אדם להיות עניו וקפדן כאחת כמשה רבנו ע"ה?

על מנת לעמוד על הסבר הדבר, יש צורך לבאר את המושגים "ענוה" ו"קפדנות" בהקשרם של הלל ושמאי, על פי המובא בהמשך הברייתא.

במעשה הראשון מתוארים שני בני אדם שהמרו זה את זה מי ילך ויקניט את הלל כאשר היה כבר נשיא. הקנמת הלל, נשיא ישראל וגדול הדור, הינה מעשה חריג וקיצוני של

¹²⁸ סיכום שיעור מפי רה"י באזכרת יום השנה ליובל לז"ל - י' ניסן התשנ"ט.

קוּבֵין שֵׁפֵתֵי כְהֵן

ולזול ורשע, המוציא את העושהו מכלל החברה והציבור. גם צורת הפניה: "מי כאן הלל" ללא כל תואר מתאים הנה פניה מתריסה. בייחוד מודגש הדבר בשעת המעשה – "אותו היום ערב שבת היה". ערב שבת הינו זמן מוגדר מאוד ומצומצם, שבדרך כלל סדר הפעילויות שבו קבוע וללא כל אפשרות לשינוי. דווקא באותו רגע מגיע אדם שבעצם הופעתו בזמן זה, באופן פנייתי וכל כוונתו [להקניט] כולה אומרת יציאה מחוץ למסגרת ו'מחוץ לגדר'. סכום ההתערבות – ארבע מאות זוז, אף הוא בעל משמעות מיוחדת. (אמנם יתכן שבאמת זהו הסכום המציאותי עליו התערבו, אך עצם אזכור הסכום הינו בעל משמעות). המספר ארבע מאות¹²⁹ מבטא סכום גדול ומופרז. עפרון דורש ארבע מאות שקל כסף בעבור מערת המכפלה, ובזוה"ק (ח"א דף קכ"ג ע"ב) מובא: "וישקול אברהם לעפרון את הכסף, דא הוא כיסופא רבתא דאינון עלמין וכיסופין. ארבע מאות שקל כסף, ארבע מאות עולמות והנאות וכיסופין". דהיינו כל רצונו וכיסופיו של אברהם התמקדו במערת המכפלה. ואף בית דין של כהנים היו גובין לכתובת בתולה ארבע מאות זוז. 'כסף' הינו מלשון 'כיסופים' – "נכספה וגם כלתה נפשי" – מאוויים ושאיופות נפשיות. ההתערבות כאן תמורת ארבע מאות זוז מביאה לידי ביטוי את מכלול ושיא השאיופות הנפשיות של המתערבים, שבמקרה זה הינן להתנתק ולהבדל מן הכלל. אולם למרות כל ניסיונות פריצת המסגרת, הן מסגרת הזמן והן מסגרת ההתנהגות והמוסכמות החברתיות, הרי שתגובתו של הלל היא "נתעטף ויצא לקראתו". עיטוף איננו לכישה אקראית וחפזה בעלמא, אלא הכנה בישוב הדעת הנצרכת בשעת ישיבה בדין. הלל אינו רואה את השואל כגורם מפריע בסדר קיים, והוא יוצא לקראתו ומקדיש את כל זמנו, תשומת ליבו וריכוז דעתו אל השואל ושאלותיו.

שאלתו הראשונה "מפני מה ראשיהן של בכליים סגלגלות" מביאה לידי ביטוי את טענתו שישנם אנשים שונים החורגים מכלל החברה. אולם הלל אינו גורם כלל אפשרות זו. הריגה תתכן רק במקום בו ישנה מסגרת מגבילה ותוחמת. אולם על הלל נאמר:

"תניא, אמרו עליו על הלל הזקן כשהיה שמח בשמחת בית השואבה אמר כן: אם אני כאן – הכל כאן, ואם איני כאן – מי כאן. הוא היה אומר כן: למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי, אם תבא אל ביתי – אני אבא אל ביתך, אם אתה לא תבא אל ביתי – אני לא אבא אל ביתך, שנאמר (שמות כ, כא) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיד". (סוכה דף נג עמוד א).

"אם אני כאן הכל כאן" כיון שהלל הרגיש ביטול גמור כלפי הקב"ה, ואם כן נמצא שהוא והקב"ה – אחד. לכן גם מביא הלל ראייה מהפסוק בו אומר הקב"ה "אבא אליך", על עצמו. ברגע שאדם בטל כלפי הקב"ה הרי שכל באי עולם קרובים ושייכים אליו במידה שווה, ממש כשם שאין אדם הרחוק ומנותק מהקב"ה. לכן לא יתכן מצב של אדם שונה באמת, ואם ישנו שוני כלשהו הרי הוא נובע כתוצאה של מקרי תחיים ואיננו שוני מהותי. כך גם מסביר הלל לשואל. סגלגלות ראשיהם של הכבלים איננה תוצאה של שוני אמיתי אלא "מפני שאין להם חיות פקחות".

¹²⁹ בהזדמנות אחרת הסביר רה"י שבתרבויות פרימיטיביות, ובעצם בתפיסה הבסיסית, הרי שאחד=אני, שתיים=אתה, שלש=אנו, ארבע=הרבה. מאה הינו שלמות/שיא. ממילא נמצא שארבע מאות הינו שיא הריבוי.

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

זהו גם הסבר שאר השאלות ותשובותיו של הלל. "עיניהן של תרמודיין תרוטות" לא בגלל שהם שונים שוני אמיתי משאר העולם, אלא "מפני שדרין בין החולות". וכך גם "רגליהם של אפרקיים רחבות" מפני "שדרין בין בצעי המים" ולא משום שהם חורגים משאר העולם.

נמצא איפוא שענוותנותו של הלל באה לידי ביטוי בביטול לפני הקב"ה והתבונה שאין דבר שאינו נכלל בעולמו, ויש לו תפקיד כלשאר הברואים. ממילא אי אפשר לומר שאדם זה בא בשעה וכזמן שאינם מתאימים, כיון שאין מסגרות זמן קבועות. אם שאלה זו מציקה כעת לאדם זה, הרי שכעת זהו הזמן המתאים לענות לו.

"אמר לו שאלות הרבה יש לי לשאול ומתירא אני שמא תכעוס". לנוכח תשובותיו של הלל מתחיל כעת האדם להרהר אולי באמת הוא שייך ומשתייך אל המסגרת הגדולה והכוללת. אמנם ישנה אצלו נטייה נפשית מסוימת להתנתק ולהרגיש 'מבחוץ', אולם כמו שקורה במצבים שכאלה הרי שבקרבו פנימה בעצם מתנהלת סערה עזה בין אימוץ כל כוחות הנפש להתנתקות, לבין הרצון הפנימי להרגיש שייך. עקב תשובותיו של הלל הריהו חש "שאבדתי על ירך ארבע מאות זוז" שהם מאוויי הניתוק. ועל זה עונה לו הלל "כדי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז וארבע מאות זוז והלל לא יקפיד". הכפלת ארבע מאות הזוז מורה על שני הכיוונים הנוגדים ביניהם התלבט האדם. אך בעצם שניהם אינם אמיתיים, כיון שאין כל יכולת אמיתית להתנתק, וממילא אף לא צורך אמיתי להשתייך.

יסוד המחלוקת בין קפדנותו של שמאי לענוותנותו של הלל היא ששמאי תופס שישנה מסגרת וכל מי שאיננו תואם אותה הריהו מחוץ לה. לעומתו הלל פוענן שהמסגרת היא בעצם הקשר לקב"ה ואין מי שלא שייך למסגרת זו ואין מי שיכול להתנתק ממנה. נקודת מחלוקתם זו באה לידי ביטוי בהמשך הברייתא :

"תנו רבנן: מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: כמה תורות יש לכם? אמר לו: שתים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה. אמר לו: שבכתב - אני מאמינך, ושבעל פה - איני מאמינך. גיירני על מנת שתלמדני תורה שבכתב. גער בו והוציאו בניזיפה. בא לפני הלל - גייריה, יומא קמא אמר ליה: א"ב ג"ד, למחר אפיך ליה. אמר ליה: והא אתמול לא אמרת לי הכי? אמר לו: לאו עלי דידי קא סמכת? דעל פה נמי סמוך עלי!"

שוב מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה בשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל, גייריה. אמר לו: דעלך סני לחברך לא תעביד - זו היא כל התורה כולה, ואיך - פירושה הוא, זיל גמור.

שוב מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית המדרש, ושמע קול סופר שהיה אומר (שמות כח) ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד. אמר: הללו למי? אמרו לו: לבחן גדול, אמר אותו נכרי בעצמו, אלך ואתגייר, בשביל שישוימוני בחן גדול. בא לפני שמאי, אמר ליה: גיירני על מנת שתשימוני בחן גדול. דחפו באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כַהֵן

– גייריה. אמר לו: כלום מעמידין מלך אלא מי שיודע טכסיסי מלכות? לך למוד טכסיסי מלכות. הלך וקרא, כיון שהגיע (במדבר א) והזר הקרב יומת אמר ליה: מקרא זה על מי נאמר? אמר לו: אפילו על דוד מלך ישראל. נשא אותו גר קל וחומר בעצמו: ומה ישראל שנקראו בנים למקום, ומתוך אהבה שאהבם קרא להם (שמות ד) בני בכרי ישראל – כתיב עליהם והזר הקרב יומת, גר הקל שבא במקלו ובתרמילו – על אחת כמה וכמה! בא לפני שמאי, אמר לו: כלום ראוי אני להיות כהן גדול? והלא כתיב בתורה והזר הקרב יומת! בא לפני הלל, אמר לו: ענוותן הלל, ינחו לך ברכות על ראשך שהקרבתני תחת כנפי השכינה.

לימים נזדווגו שלשתן למקום אחד, אמרו: קפדנותו של שמאי בקשה לטורדנו מן העולם, ענוותנותו של הלל קרבנו תחת כנפי השכינה.

תגובת שמאי לבקשת הגר הראשון היתה "הוציאו בנזיפה", וכחסברו של רש"י "ידתניא הבא לקבל דברי חברות חוץ מדבר אחד וכן גר הבא להתגייר וקבל עליו דברי תורה חוץ מדבר אחד אין מקבלים אותו". גר זה איננו תואם את כללי המסגרת של קבלת גרים ולכן אין שמאי מוכן לקבלו. קפדנותו של שמאי מתבטאת בכך שישנה מסגרת ברורה לתורה ולהלכה, ואי אפשר לקבל את מי שאינו עומד בה. גם הלל יודע ושומר על אותם כללים, ובכ"ז "גייריה". וכמ"ש רש"י: "וסמך על חכמתו שסופו שירגילנו לקבל עליו. דלא דמיא דא לחוץ מדבר אחד שלא היה כופר בתורה שבעל פה אלא שלא היה מאמין שהיא מפי הגבורה והלל הוכיח שאחר שילמדנו יסמוך עליו". ברור שדרך הלימוד והשכנוע בה נקט הלל כלפי אותו גר, איננה מתאימה ושייכת לכל אדם. תכונתו של הלל היא להבין את צרכיו המיוחדים של כל אדם ואת הדרך התואמת אותו ומשקפת את מצבו ואישיותו הייחודיים. אין כאן מסגרת כללית התואמת כל אדם, אלא דרך אינדיווידואלית המתאימה דווקא לגוי זה שהלל יכול לרדת אל תוך נפשו ולקרבו לתורה.

במקרה של הגר השני הדורש משמאי "גיירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה כשאני עומד על רגל אחת" דוחהו שמאי ו"דחפו באמת הבנין שבידו". וכמו שפירש המהר"ל בחידושי אגדות, שאמת הבניין שבידו הינה "במדתו שבו. שחיה שמאי מעמיד מידותיו שלא היה מוותר כלום והיה משהו שמאי מידותיו. וזה נקרא שדחפו באמת הבנין שבידו, כלומר המדה שיש בו למדוד ולהשוות כל מעשה". גוי זה רוצה להרוג מדרישות הלימוד העומדות בפני הגרים, ולכן אין לו מקום. לעומתו הלל אמנם אינו מקל ראש בדרישות ההלכה, אולם הוא יורד לסוף דעתו האישית של אותו גוי ואומר לו "דעלך פני לחברך לא תעביד – זו היא כל התורה כולה, ואירך – פירושה הוא, זיל גמור". אמירה זו איננה אמת אוכייקטיבית, כיון שישנן הלכות ומצוות רבות שאינן נוגעות לחלק שבין אדם לחברו. הלל מבין שהניצב לפניו כעת הוא גוי שאין לו כל הבנה ושייכות בתורה ולכן כל מה שהוא יכול לתפוס כעת הוא דבר המוכן גם לגוי – כיון שגם גוי לא חפץ שיעשו עמו דברים השנואים לו, והחידוש בתורת ישראל עבורו הוא שמה ששנוא עליו לא יעשה לחברו. אמנם אין כאן אמירה הנכונה לכל אדם ולכל שעה, אך בכוחו של הלל להבין שזוהי האמירה התואמת את מצבו הנוכחי של העומד לפניו, ולכן לגביו זוהי האמת.

קוּבֵץ שִׁפְתֵי כֹהֵן

כך גם במעשה השלישי של הנכרי שחפץ להתגייר ובלבד שישמוהו כהן גדול, קפדנותו של שמאי – ההקפדה על שמירת המסגרת, גורמת לו לדחות אדם זה. לעומתו הלל מקבל את האדם עם תנאו, למרות שכרור שאי אפשר לממשו. אין כאן הדרכה כללית אלא תפישה מקומית שזהו המעשה הנכון אצל אדם זה, ולימודו העתידי ישפיע עליו וישנה אותו.

ענוותנות זו של הלל ניכרת גם בתיאור המעשה שהוביל להכתרתו לנשיא ישראל:

"תנו רבנן הלכה זו נתעלמה מבני בתירא פעם אחת הל ארבעה עשר להיות בשבת שכחו ולא ידעו אם פסח דוחה את השבת אם לאו אמרו כלום יש אדם שיודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו אמרו להם אדם אחד יש שעלה מבבל והלל הבבלי שמו ששימש שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון ויודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו שלחו וקראו לו אמרו לו כלום אתה יודע אם הפסח דוחה את השבת אם לאו אמר להם וכי פסח אחד יש לנו בשנה שדוחה את השבת והלא הרבה יותר ממאתים פסחים יש לנו בשנה שדוחה את השבת אמרו לו מנין לך אמר להם נאמר מועדו בפסח ונאמר מועדו בתמיד מה מועדו האמור בתמיד דוחה את השבת אף מועדו האמור בפסח דוחה את השבת ועוד קל וחומר הוא ומה תמיד שאין ענוש ברת דוחה את השבת פסח שענוש ברת אינו דין שדוחה את השבת מיד הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם" (פסחים ס"ו ע"א).

ערב פסח שחל בשבת הינו דבר שכיח, בין אם מחשכים את המועדות על פי הלוח ובין אם קובעים אותם על פי הראיה. קי"ל "לא בד"ו פסח" ולכן במוצע יחול ערב פסח בשבת פעם בארבע שנים. לכן תמוהה היעלמותה של ההלכה מבני בתירא. אלא שקדושת השבת ואיסוריה היו קבועים אצלם בצורה חזקה כל כך, וחומריתה ברורה ותמידית, עד שנראה להם תמוה ומוזר שניתן יהיה לחלל את השבת. אולם הלל שתכונת אופיו היא שלא להיכנס בתוך מסגרות וקביעות שונות, הרי שהוא יכול ביתר קלות לחוש ש"לא משבת אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על השבת" (יבמות ו' ע"ב). ולכן בערב פסח יש כאן מקום להבין שקרבן הפסח דוחה שבת.

יוכל ז"ל היה גיבור נפש שענוותנותו של הלל היתה טבועה בו בנפשו. הוא לא קיבל לרגע שהוא מצוי 'בחוק' ופטור מחיובים המוטלים על העולם שבתוך המסגרת. כל משימה וכל חיוב של תורה, מצוות ויראת שמיים לקח על עצמו בהקפדה יתירה ובהזדהות שלמה. זו ענוותנות של קיום מבפנים, של ידיעה שורשית של היותו עבד השי"ת ללא קשר למצבו. תהיה נשמתו צרורה בצרור החיים, ונזכה ללמוד ממנו עניין זה, ולחוות את הקשר של קיימא לבורא עולם ללא תלות בנסיבות חיינו המשתנות.